

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «Облік у банках»
вибірковий компонент
освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

Облік і аудит

За темою № 1 - Загальні основи і принципи бухгалтерського обліку в банках

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.21 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного університету
внутрішніх справ
Протокол від 22.09.21 № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.09.21 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління, протокол від 31.08.21 № 1

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління, к.е.н., спеціаліст вищої категорії, викладач - методист, Пушкар О. І.

Рецензенти:

1. Голова циклової комісії економіки та управління КЛК ХНУВС, к.е.н., спеціаліст вищої категорії, викладач – методист Цимбалістова О.А.
2. Професор кафедри логістики НАУ, доктор економічних наук, професор, експерт Українського логістичного альянсу (УЛА) Смерічевська С.В.

План лекції

1. Фінансовий облік як підсистема системи бухгалтерського обліку в банках
2. Організація операційної діяльності в банках
3. Документування, аналітичний та синтетичний облік операційної діяльності в банках
4. Загальна характеристика Плану рахунків бухгалтерського обліку в банках

Рекомендована література:

Основна:

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000р. №2121-III
2. Волкова І.А. Бухгалтерський облік у банках: Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2011
3. Медвідь Л.Г., Форостяк І.В. Облік в банках: Посібник. – Магнолія 2006, 2015

Додаткова:

4. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006р. №3480-IV
5. Закон України «Про фінансовий лізинг» від 16.12.1997р. №723-97-ВР
6. Інструкція про ведення касових операцій банками в Україні, затверджена Постановою Правління НБУ від 01.06.2011р. №174
7. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з цінними паперами в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 03.10.2005р. №358
8. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій в іноземній валюті та банківських металах у банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 17.11.2004р. №555
9. Інструкція з бухгалтерського обліку основних засобів і нематеріальних активів банків України, затверджена Постановою Правління НБУ від 20.12.2005р. №480
10. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України, затверджена Постановою Правління НБУ від 17.06.2004р. №280
11. Інструкція з бухгалтерського обліку операцій з похідними фінансовими інструментами в банках України, затверджена Постановою Правління НБУ від 31.08.2007р. №309
12. Інструкція про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземній валютах, затверджена Постановою Правління НБУ від 12.11.2003р. №492

13. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджена Постановою Правління НБУ від 21.01.2004р. №22

14. Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банках України, затверджене Постановою Правління НБУ від 30.12.1998р. №566

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

15. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/a#Find>

16. Всеукраїнська професійна газета «Все про бухгалтерський облік». Режим доступу:

<http://www.vobu.com.ua/ukr>

17. Видавнича група «Баланс клуб». Режим доступу: <https://balance.ua/ua/news/>

Текст лекції:

1. Фінансовий облік як підсистема системи бухгалтерського обліку в банках

За умов ринкових відносин банки працюють за реформованою **системою бухгалтерського обліку та фінансової звітності**, яка є складним обліковим механізмом, що функціонує за трьома напрямками:

Перший - **документальний**, передбачає організацію обліку фактів господарської діяльності.

Другий - **контрольно-результативний**, забезпечує визначення результатів господарської діяльності банку.

Третій - **управлінський**, тісно пов'язаний із запровадженням в облікову практику управлінського обліку.

Найважливішим завданням обліку і звітності є формування необхідної за обсягом та структурою інформації для контролю господарських процесів і прийняття планово-управлінських рішень, які б забезпечували зростання дохідності всіх банківських операцій та загальної прибутковості банківської діяльності.

Систему бухгалтерського обліку в банках можна уявити як складний інформаційний потік даних щодо стану і руху майна, грошових коштів, залучених та розміщених ресурсів, а також щодо змін фінансових результатів, доходів і витрат. Такий потік формується для задоволення потреб зовнішніх і внутрішніх користувачів інформації, здійснення як стратегічного процесу управління банком, так і реалізації контрольних функцій.

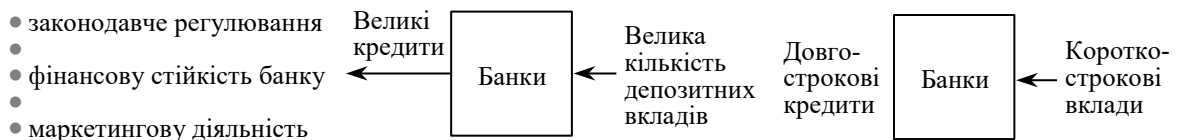
Визнаючи банківську систему складовим елементом ринкової інфраструктури, слід підкреслити притаманні їй риси гнучкого інструменту реалізації макроекономічних цілей - забезпечення стабільного високоефективного розвитку національної економіки та активізації

поступальних, динамічних мікропроцесів на рівні кожного господарського суб'єкта.

Типові функції банків (за напрямками діяльності) структуровано на схемі рис. 1.1.

Функція довіри	Функція виконання	Функція продовження термінів
Клієнти передають банкам свої тимчасово вільні грошові кошти, що сприяє зростанню банківських ресурсів	Акумуляція грошових коштів клієнтів, їх нагромадження дають змогу банкам формувати кредитні ресурси	Вирівнюється різниця між інтересами вкладників та позичальників виходячи з термінів залучення та розміщення вільних ресурсів

Здійснюється через:

Наведена схема дає змогу розглядати банк як основного грошово-кредитного посередника в економіці, котрий забезпечує концентрацію грошових ресурсів та спрямування їх до суб'єктів ринку для задоволення їхніх виробничих і невиробничих потреб, завдяки чому підтримується неперервність процесу розширеного відтворення.

Трансформація заощаджень в кредити, обслуговування платіжного обороту, гарантійні, агентські операції є традиційними функціями банків. Розширення спектра банківських послуг нині відбувається за рахунок нових послуг: трастових, консультаційних, лізингових, страхових, брокерських.

Система бухгалтерського обліку в банках має конкретне призначення – відображає кругообіг ресурсів у процесі його діяльності.

Методично система бух. обліку поділяється на підсистеми:

- **фінансового обліку**- спрямованої на формування достовірної інформації про діяльність банку та її результати;
- **управлінського обліку**- де інформація деталізується за структурними підрозділами;
- **податкових розрахунків** – формування інформаційної бази для складання податкової звітності.

Фінансовий облік постачає вчасну й значущу інформацію про фінансовий стан банку та результати його діяльності. Коло користувачів цієї інформації досить широке: керівництво банку, його службовці, діючі та потенційні інвестори, кредитори, регулюючі органи і т. ін.

Управлінський облік є процесом визначення, оцінки, нагромадження, аналізу, підготовки, інтерпретації та передавання інформації, для здійснення планування й контролю діяльності банку, а також для прийняття управлінських рішень.

Об'єктами фінансового обліку, що відображаються як на синтетичних, так і на аналітичних рахунках є:

Активи банку: готівкові кошти, кошти на кореспондентських рахунках (депозити та кредити в інших банках, портфель цінних паперів, нематеріальні та матеріальні активи, кредити й фінансовий лізинг, надані клієнтам чи банкам, інші активи);

Зобов'язання: кошти на коррахунках банків, депозити та кредити банків, кошти до запитання клієнтів, строкові депозити клієнтів, цінні папери власного боргу, інші зобов'язання, кредити, отримані від міжнародних фінансових організацій;

Капітал: статутний капітал, нерозподілені прибутки (нерозподілені прибутки минулих років, прибуток (збитки) минулого року, що очікують на затвердження), інші фонди та загальні резерви, результати поточного року, результати переоцінювання основних засобів.

Методологічно та організаційно бухгалтерський облік поділяється на **фінансовий і управлінський**, тобто єдина система обліку включає дві ланки, які є незалежними одна від одної і взаємоузгоджені. Кожна з них має своє призначення і відіграє свою роль в управлінні банком.

Управлінський облік включає елементи планування та прогнозування у поєднанні з аналізом фактичних показників за фінансовою звітністю

Банки значною мірою залежні від залучених депозитів, тобто вони змушені покладатися на зовнішні джерела фінансування. Інструкція НБУ «*Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків*» регулює норматив достатності капіталу (Н4) як відношення капіталу до загальних активів банку, зменшене на створені відповідні резерви. Нормативне значення цього показника — не менш як 4%.

Окрім того, банк володіє значними грошовими коштами, які є, по суті, запасами банку (грошові кошти в касах банку, залишки на кореспондентських рахунках в установах НБУ та інших банках, короткострокові інвестиції).

Ключовою характеристикою балансу банку є **ліквідність** як здатність банку на вимогу виплатити кошти за депозитами та погасити строкові зобов'язання.

Отже, фінансовий облік є складним обліковим процесом, що забезпечує комплексну облікову характеристику господарської діяльності банку, а такі категорії, як активи, пасиви, капітал є об'єктами фінансового обліку.

Бухгалтерський облік у банках є інформаційною системою, що містить вичерпні фінансові відомості про банк як суб'єкт господарської діяльності.

Вимоги до системи бухгалтерського обліку:

1. Актуальність. Усі операції, здійснювані банком, мають щоденно відображатися в балансі і в оборотно-сальдовій відомості.

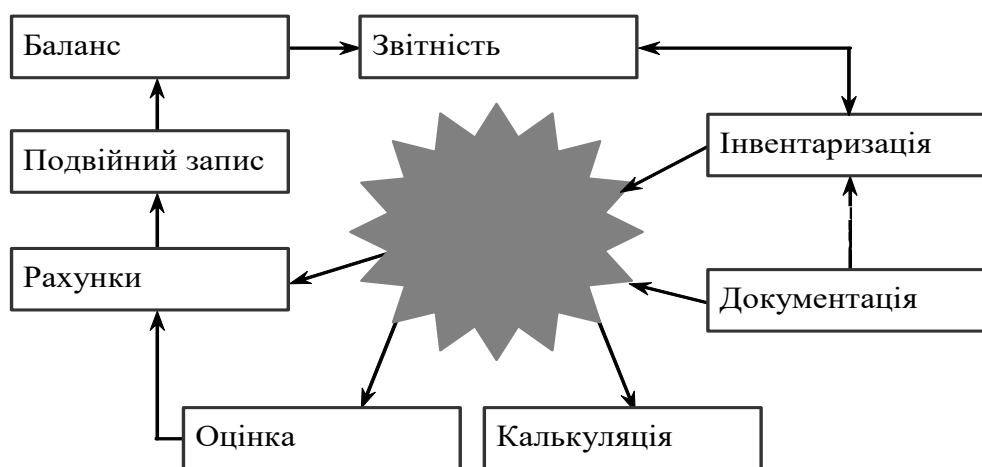
2. Надійність. Помилковим записам запобігає автоматичний контроль та узгодження.

3. Ефективність. Між банківськими операціями, що приносять дохід, і витратами на їх проведення має зберігатися певне співвідношення, що забезпечує тривале функціонування банку.

4. Вимоги чинного законодавства та нормативних документів НБУ.

Метод бухгалтерського обліку включає такі елементи:

- документацію та інвентаризацію;
- оцінювання та калькуляцію;
- рахунки та подвійний запис;
- бухгалтерський баланс й звітність.

2. Організація операційної діяльності в банках

Положення про організація операційної діяльності в банках України затверджено Постановою правління НБУ від 18.06.2003р. за №254.

Під **операційною діяльністю** банку слід розуміти сукупність технологічних процесів, пов'язаних з документуванням інформації за операціями банку, їх реєстрацією у відповідних реєстрах, перевіркою та вивіркою.

Важливим елементом операційної діяльності є також здійснення контролю за операційними ризиками, які можуть виникати як унаслідок зовнішніх причин, так і через помилки працівників банку.

За кожною операцією визначаються правила їх обліку, тобто операційні процедури, які включають такі елементи:

- опис операції;
- розподіл повноважень між виконавцями операцій;
- окреслення відповідальності осіб, що здійснюють операцію;
- документування інформації за операцією;
- механізм внутрішнього контролю за проведенням операції.

Банківські операції поділяються на:

- *внутрішньобанківські* – ті що виконуються за ініціативою банку та їх зміст відбивається на рахунках синтетичного та аналітичного обліку, які не належать до рахунків клієнтів;

- *клієнтські* - пов'язані з веденням клієнтських особових рахунків (кореспондентські, поточні, депозитні)

Повноваження відповідальних працівників банку визначаються внутрішніми документами та посадовими інструкціями. Право на підписання документів надається працівникам банку за розпорядженням керівника, що не позбавляє їх права виконувати функції відповідального виконавця за іншими операціями.

Виконання банківських операцій забезпечується через функціонування **фронт-офісів** та **бек-офісів** банку.

Підрозділи (або відповідальні виконавці), які належать до **фронт-офісів**, ініціюють або організовують операцію через укладання відповідних угод, а **бек-офіси**, згідно з їх функціями, забезпечують реєстрацію, перевірку, звіряння, облік операцій та контроль за процесом їх здійснення та завершення

Функції **фронт-офісів** можуть виконувати працівники казначейства, кредитного підрозділу, відділів операцій з цінними паперами, а також підрозділів, які відповідають за операції з клієнтами банку. Операції здійснюються в такій послідовності:

- надання (отримання) дозволу на проведення операції;
- безпосереднє виконання операції (укладення договору, складання первинних документів, відкриття рахунків, запуск інформації в облікову систему, опрацювання інформації);
- Здійснення внутрішнього контролю протягом усього операційного процесу.

Працівники, які виконують функції **бек-офісів**, взаємодіють з податковими органами та органами статистики, а в технологічному процесі виконання операцій безпосередньо відповідають за:

- перевірку документів на паперових та електронних носіях, щодо достовірності наданої інформації;
- реєстрацію операцій і введення подібних даних до автоматизованої системи;
- перевірку підтверджень про здійснення операцій, що надійшли від контрагентів;
- надсилання підтвердження контрагенту про надходження коштів;
- своєчасну підготовку, перевірку та оформлення платіжних інструментів відповідно до нормативних документів НБУ;
- вивіряння залишків на рахунках клієнтів;
- підготовку відповідних розпоряджень для здійснення розрахунків;
- перевірку правильності відображення операцій в системі рахунків бухгалтерського обліку;
- зберігання інформації про операції;
- нарахування процентів за кредитами, депозитами, комісійних;

- контроль за обробкою даних, здійснення розрахунків, виконанням договорів.

Усі операції банку здійснюються протягом операційного дня, який складається з операційного часу та часу завершення технологічної обробки облікової інформації. При цьому формується оборотно-сальдовий баланс, реєстри аналітичного обліку.

Операції банку реєструються та відображаються в день їх здійснення або наступного робочого дня, якщо операція закінчена після закінчення операційного часу.

3. Документування, аналітичний та синтетичний облік операційної діяльності в банках.

Підставою для відображення операцій за балансовими або позабалансовими рахунками є первинні документи, які класифікують за такими ознаками:

- за місцем складання - зовнішні та внутрішні
- за змістом - касові та меморіальні (призначені для здійснення безготівкових розрахунків з банками, клієнтами та внутрішньобанківських операцій)

Меморіальними документами є меморіальні ордери, платіжні доручення, платіжні вимоги, платіжні вимоги - доручення, розрахункові чеки.

Касові документи поділяються на прибуткові та видаткові.

Оснoву обліку в банках становить підсистема синтетичного обліку, який здійснюється без деталізації в грошовому вираженні і дає загальне уявлення про виконані операції та зміни в балансі банку.

Матеріалами **синтетичного обліку** є щоденний баланс, касові журнали, зведені оборотно-сальдові відомості.

Щоденний баланс і оборотно-сальдові відомості формуються в автоматичному режимі.

Касовий журнал складається на персональному комп'ютері (ПК) окремо за прибутком і видатком каси з підрахунком проміжних сум за рахунками, що кореспондують із рахунком каси, та загальної суми журналу в цілому.

Касові журнали друкуються до закриття каси і використовуються для звірки касових оборотів.

Оборотно-сальдові відомості щоденно складаються за виконавцями, а також за особовими рахунками з підбиттям підсумків за кожним балансовим рахунком, що може слугувати відомістю перевірки.

Процедури аналітичного обліку забезпечують відображення банківської операції деталізовано: дата проведення операції, вид документа, за яким вона проведена, номер кореспондуючого рахунка, сума.

Банківські **особові рахунки** визнано основною формою аналітичного обліку, ведуться у двох примірниках (другий примірник (виписка) передається клієнтові, періодичність визначається внутрішнім положенням банку).

До засобів аналітичного обліку, крім особових рахунків, належать **штафелі** (спрощена форма особового рахунка, застосовувана для позабалансових рахунків), а також картотеки документів, операційні журнали.

Аналітичний облік ведеться згідно з первинними документами, що дає змогу контролювати операції як за змістом, так і за формою. Дані аналітичного обліку є також базою для економічного аналізу.

Неодмінною умовою отримання вірогідної бухгалтерської інформації є перевірка взаємної відповідності даних кожного з видів обліку.

Методи перевірок можна згрупувати за такими напрямками.

Перевірка проміжних і загальних сум. Порівнюють між собою дані, ураховані в системі аналітичного та синтетичного обліку - у різних носіях інформації (первинні документи, щоденний баланс, оборотно-сальдові відомості, особові рахунки).

Перевірка перенесення. Стосується правильності перенесення даних з одного носія інформації на інший.

Перевірка підрахунків. Контролюються нарахування, виконані на підставі цифрового матеріалу, що додається.

Перевірка первинних документів.

1. Звіряються суми, зазначені в документах, з відповідними сумами, занесеними в реєстри аналітичного обліку.

2. Контролюються документи щодо правильності заповнення (повноти реквізитів).

Вартісна перевірка. Установлення відповідності цифрового матеріалу його економічному обґрунтуванню.

Виконані комерційним банком протягом операційного дня операції за міжбанківськими розрахунками мають бути відображені того самого дня на його кореспондентському рахунку як у балансі комерційного банку, так і в балансі відповідного управління НБУ. Кореспондентський рахунок відображає міжбанківські розрахунки, виконувані через систему електронних платежів. Національний банк України починає обслуговувати консолідований кореспондентський рахунок лише після підписання спільного акта про функціональну готовність комерційного банку до роботи через кореспондентський рахунок.

Усі міжбанківські розрахунки здійснюються через систему електронних платежів (СЕП) на підставі електронних розрахункових документів списанням та зарахуванням коштів через консолідований кореспондентський рахунок.

Окрім того, НБУ зобов'язаний щоденно надавати виписку з рахунка, контролювати проходження електронних розрахункових документів і на вимогу КБ надавати йому відомості про це, підтримувати належний стан програмного забезпечення та нормативно-довідкової бази СЕП і своєчасно інформувати про ті чи інші зміни.

Учасниками системи міжбанківських розрахунків (СЕП) можуть бути:

- а) на рівні РРП — регіональні управління НБУ та комерційні банки;
- б) на рівні центральної розрахункової палати (ЦРП) — РРП, управління НБУ по Києву та Київській області; операційне управління і головне управління розрахунків НБУ, комерційні банки Києва та Київської області та їхні установи.

Система електронних платежів (її учасниками є всі комерційні банки) дає змогу проводити розрахунки протягом одного робочого дня.

4. Загальна характеристика Плану рахунків бухгалтерського обліку в банках.

План рахунків фінансових банківських установ — це систематизований перелік рахунків фінансового обліку, що використовуються для реєстрації господарських операцій банку. Головною умовою побудови плану рахунків є його орієнтація на формування показників фінансової звітності. Це потрібно для забезпечення своєчасного надання детальної, достовірної і змістовної інформації керівництву банку, наявним та потенційним інвесторам, акціонерам, діловим партнерам, НБУ, податковим, статистичним органам та іншим користувачам. Водночас план рахунків є складовою частиною національної системи бухгалтерського обліку.

План рахунків розроблено згідно із загальноприйнятими в міжнародній практиці принципами та міжнародними стандартами бухгалтерського обліку, і його неодмінно мають використовувати всі банківські установи.

У процесі підготовки Плану рахунків було взято до уваги той факт, що комерційні банки та Національний банк виконують неоднакові операції. Більш того, Національний банк здійснює контрольні та наглядові функції щодо діяльності комерційних банків, вирішує питання з методології обліку. Саме тому готувалися два окремі нормативні документи:

- План рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України
- окремий План рахунків бухгалтерського обліку в Національному банку України, які було затверджено Постановою Правління Національного банку України від 21.11.97 за № 388.

План рахунків ураховує також концептуальні (базові) основи побудови міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

Загальні вимоги до побудови плану рахунків зумовлюють ведення конкретних облікових процедур у такий спосіб:

- 1) фінансовий облік ведеться за єдиним планом рахунків, обов'язковим для всіх банків України;
- 2) вимірювання об'єктів обліку підтверджується документально за кожною господарською операцією;
- 3) оцінка об'єктів обліку передбачається обліковою політикою банку;
- 4) узагальнення первинної інформації ведеться спочатку на рахунках аналітичного обліку, а потім — на синтетичних балансових рахунках;

5) позабалансові операції відображаються в обліку за системою подвійного запису з допомогою спеціальних контррахунків;

6) план рахунків забезпечує мультивалютний облік операцій, тобто операції в іноземній валюті здійснюються на тих самих рахунках, що й операції в гривнях. Зв'язок між операціями в іноземній та національній валютах забезпечують технічні рахунки валютних позицій та гривневого еквівалента валютних позицій.

7) аналітичний облік забезпечується за допомогою аналітичних рахунків. Їх відкриття передбачає запровадження обов'язкових параметрів відповідно до вимог Національного банку України. Додаткова інформація, необхідна для управління банком, формується за допомогою додаткових параметрів клієнтів та договорів. Кількість об'єктів аналізу банк визначає на власний розсуд.

Усі ці моменти характеризують план рахунків як визначальний елемент облікової системи банку, що відповідає її меті та завданням.

МСБО 30 передбачає подання балансу банку за формою, де активи та зобов'язання групуються за їхнім характером і наводяться в порядку, який відображує їхню відносну ліквідність. Баланс або примітки до фінансових звітів мають обов'язково включати об'єкти з наведеного нижче переліку активів та зобов'язань, але не обмежуватись ними.

Активи включають: грошові кошти та сальдо в центральному банку; казначейські векселі та інші боргові зобов'язання, що підлягають переобліку центральним банком; державні та інші цінні папери, які утримуються з метою здійснення операцій; кошти, розміщені в інших банках, а також надані цим банком позички та аванси; інші розміщення на грошовому ринку; позички та аванси клієнтам; інвестиційні цінні папери.

Зобов'язання включають: депозити від інших банків; інші депозити грошового ринку; суми, заборговані іншим вкладникам; депозитні сертифікати; прості векселі та інші зобов'язання, засвідчені документально; інші позичені кошти.

Передбачувану МСБО 30 структуру активів та зобов'язань балансу банку по суті взято за основу побудови плану рахунків.

Основним узагальнюючим критерієм класифікації рахунків вибрано характер операції. За цією ознакою план рахунків поділено на 9 класів у такий спосіб:

1. Балансові рахунки:

Клас 1. Казначейські та міжбанківські операції.

Клас 2. Операції з клієнтами.

Клас 3. Операції з цінними паперами та інші активи та зобов'язання.

Клас 4. Довгострокові вкладення, основні засоби і нематеріальні активи.

Клас 5. Капітал банку.

2. Рахунки доходів та витрат банку:

Клас 6. Доходи.

Клас 7. Витрати.

3. Рахунки управлінського обліку:

Клас 8. Управлінський облік.

4. Позабалансові рахунки:

Клас 9. Позабалансові операції.

За кожним класом виокремлюються **двозначні рахунки** другого порядку як **розділи конкретного класу**, які, власне, дублюють структуру статей активу та пасиву балансового звіту.

Тризначні рахунки означають **групу** за кожним розділом, а **чотиризначні** — **балансові рахунки**, на яких у системі фінансового обліку через подвійний запис відображується зміст господарських операцій банку.

У такий спосіб у структурі плану рахунків виокремлюють чотири модулі:

- 1) балансові рахунки;
- 2) рахунки доходів та витрат;
- 3) рахунки управлінського обліку;
- 4) позабалансові рахунки.

Перший модуль «Балансові рахунки» забезпечує формування інформації за статтями активу та пасиву балансового звіту банку.

Другий модуль «Рахунки доходів та витрат» передбачає процедури обліку всіх доходів та витрат банку за принципом нарахування, незалежно від чинного порядку оподаткування. Записи за рахунками доходів (витрат) виконуються наростаючим підсумком з початку звітнього року і в кінці року залишки закриваються на відповідний рахунок класу 5 «Капітал банку». У такий спосіб модуль «Рахунки доходів та витрат» процедурно забезпечує можливість визначення результатів діяльності банку за звітний період через зіставлення загальних підсумків за рахунками доходів і витрат.

Третій модуль «Рахунки управлінського обліку» структурно опрацьовується кожним банком окремо з огляду на внутрішні потреби формування управлінської інформації. Зрештою, кожна установа банку встановлює внутрішні правила управлінського обліку, визначає форми, принципи та цілі його організації.

Четвертий модуль «Позабалансові рахунки» забезпечує облік тих об'єктів, які відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку не можуть визнаватися елементами активу чи пасиву, оскільки або не забезпечують можливості достовірного визначення їхньої вартості, або не мають прямого відношення до можливих втрат банку в майбутньому. З огляду на це модуль «Позабалансові рахунки» призначається для обліку вимог і зобов'язань банку, що можуть виникнути в майбутньому і за якими банк зазнаватиме ризику; документів і цінностей; розрахунків за операціями з приватизації.

Фактично перший і другий модулі становлять основу фінансового обліку комерційного банку. Номенклатура рахунків цих модулів, сформована з урахуванням міжнародних бухгалтерських стандартів, відповідає чинним нормативним документам Національного банку України з питань обліку, тобто конкретним методикам обліку банківських операцій.

Другою складовою фінансового обліку, як уже зазначалося, є фінансова звітність. Збіг номенклатури рахунків першого і другого модулів (передусім ідеться про рахунки другого порядку, що визначають розділи в кожному класі) зі статтями балансового звіту комерційного банку засвідчує повну взаємозалежність цих двох складових єдиної системи фінансового обліку.

Характерні особливості цього Плану рахунків такі:

- мультивалютність;
- спрямованість на управлінський облік;
- подвійний запис за позабалансовими рахунками;
- нові вимоги до аналітичних рахунків.

Облік за **методом нарахування** забезпечується балансовими рахунками «нараховані доходи» та «нараховані витрати». Ці рахунки діють у межах кожної групи рахунків, що визначають об'єкти обліку, за якими банк може отримувати доходи або нести витрати.

З-поміж нових облікових інструментів важливим є **метод резервів, пов'язаний** з регулювальною функцією бухгалтерського обліку. Суть регулювальної функції полягає в тому, що через конкретні прийоми обліку можна суттєво змінити показник фінансового результату діяльності банку. Передусім ідеться про формування резервів на випадок втрат від активних банківських операцій. Технічне відображення цих операцій забезпечується через **контрарні рахунки** чинного плану рахунків, записи на яких регулюють вартісну оцінку конкретного активу, доводячи її показник до реального рівня. В «Інструкції про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України» подано таке визначення: **контрарні рахунки** — це рахунки фінансового обліку, показники яких використовуються для регулювання оцінки об'єктів, котрі обліковуються на інших рахунках. План рахунків включає як контрактивні, так і контрпасивні рахунки, що є певним елементом новизни. Записи на **контрактивних рахунках** здійснюються за методикою відображення операцій на пасивних рахунках, тобто вони регулюють показники активних рахунків. **Контрпасивні рахунки** регулюють показники пасивних рахунків, а тому записи на них відповідають методиці відображення операцій на активних рахунках.

У плані рахунків контрарні рахунки записують наприкінці розділу, на рахунках якого обліковується об'єкт, вартісна оцінка котрого підлягає регулюванню.

Балансові рахунки класифікують як реальні, а рахунки доходів та витрат як умовні, тобто тимчасові.

До реальних належать рахунки активів, зобов'язань, капіталу, а отже, залишкові підсумки цих рахунків мають відбиватися в балансовому звіті.

Рахунки класів 6 і 7 кореспондують з рахунками класів 1—4 під час обліку доходів та витрат банку. Проте залишки за рахунками доходів і витрат до балансового звіту не включаються. Записи за цими рахунками нагромаджуються з початку року і подаються у звіті про фінансові результати за відповідний період. Наприкінці року різниця між загальною (річною) сумою

доходів та витрат подається у балансовому звіті як результат поточного року в розділі «Капітал».

План рахунків забезпечує *мультивалютний режим* обліку операцій: операції в іноземній валюті згідно з їх економічним змістом відображаються за тими самими рахунками, що й операції у гривнях.

Щодо управлінського обліку, то нормативними документами НБУ він не регламентується, і комерційні банки мають самостійно визначати відповідну методику обліку за ними у класі 8 Плану рахунків. Такий підхід забезпечує можливість створення системи внутрішнього контролю. Отже, банк як суб'єкт господарської діяльності має працювати за принципом установи, що сама собою управляє.

Позабалансові операції відображаються в обліку за системою подвійного запису, що забезпечується спеціальними контррахунками.

Кожний клас рахунків поділяється на такі групи:

- рахунки порядку II — вони мають двоцифрову нумерацію, що означає розділ;
- рахунки порядку III — нумерація трицифрова, що означає групу;
- рахунки порядку IV — нумерація чотирицифрова, що означає номер балансового рахунка.

Отже, синтетичний облік здійснюється на рівні балансових рахунків порядків II—IV, а національний план рахунків на рівні двох цифр синтетичних рахунків дублює баланс банку за статтями активу і пасиву.

Балансові рахунки, як рахунки синтетичного обліку, забезпечують формування інформації про операції, які виконуються банком, та відображення зазначеної інформації у фінансовій звітності.

Усі балансові рахунки класифікуються за такими ознаками:

- за видами контрагентів;
- характером операцій;
- ступенем зниження ліквідності.

На прикладі структури класу 1 Плану рахунків розглянемо порядок об'єднання рахунків у розділи та групи.

У класі 1 обліковуються *казначейські інструменти*, які визначають розділ (рахунки двоцифрові):

● готівкові кошти	10
● банківські метали	11
● кошти комерційного банку у НБУ	12
● кошти Національного банку в комерційному банку	13
● казначейські та інші цінні папери, що рефінансуються Національним банком України	14

Міжбанківські інструменти обліковуються за такими розділами балансових рахунків:

- кошти в інших банках 15 |- кошти інших банків 16 |- дебіторська заборгованість за операціями з банками 18 |

- кредиторська заборгованість за операціями з банками 19

Далі на прикладі розділу 12 розглянемо деталізацію коштів, що належать комерційному банку і перебувають у Національному банку. У цьому разі деталізація пов'язана з трицифровими балансовими рахунками, що визначають групу, а саме:

- кошти до запитання в НБУ 120
- строкові депозити в НБУ 121

Далі в кожній групі безпосередньо визначається чотирицифровий номер балансового синтетичного рахунка.

За групою 120 маємо:

- кореспондентський рахунок в НБУ 1200
- накопичувальний рахунок в НБУ 1207
- нараховані доходи за коштами до запитання в НБУ 1208

Отже, нумерація проходить в порядку зростання чисел, як правило, за порядком. Окремі числа пропущені, так би мовити «про запас», на випадок необхідності у майбутньому відкрити нові балансові рахунки. За групою 120 це може бути у випадку появи інших коштів КБ у Національному банку України. Так, з 1 січня 1999 р. введено рахунок 1202 «Обов'язкові резерви страхування вкладів фізичних осіб».

За рахунками класу 2 обліковуються операції, що їх комерційний банк проводить із клієнтами. Рахунки цього класу використовуються для обліку розрахунків з клієнтами (крім банків) — суб'єктами господарської діяльності, органами загального державного управління та фізичними особами. Чимало рахунків класу 2 призначено для обліку кредитів, депозитів. Інша дебіторська та кредиторська заборгованість і транзитні рахунки за операціями з клієнтами виділені в окремі розділи. При побудові Плану рахунків узято до уваги принцип нарахування, у кожній групі рахунків і класів I і II щодо обліку депозитних та кредитних операцій передбачено окремі балансові рахунки: нараховані доходи та нараховані витрати.

За рахунками класу 3 обліковуються операції комерційних банків із цінними паперами, а також інші активи і зобов'язання. Облік ведеться за такими розділами:

- цінні папери в портфелі банку на продаж 31
- цінні папери в портфелі банку на інвестиції 32
- цінні папери власного боргу 33
- господарські матеріали 34
- інші активи банку 35
- інші пасиви банку 36

За кожною групою класу 3 облік цінних паперів здійснюється щодо контрагентів — емітентів: банків, фінансових (небанківських) установ, нефінансових підприємств і організацій. Згідно з основоположними принципами методу нарахування в класі 3 також передбачено окремі балансові рахунки: нараховані доходи та нараховані витрати за цінними паперами в портфелі банку на продаж, на інвестиції, власного боргу, емітованих банком.

Виокремлюються також рахунки для обліку резервів, створюваних під знецінення цінних паперів.

Принципи міжнародного обліку передбачають окреме відображення активів і пасивів. Саме тому рахунки дебіторської заборгованості є активними, а рахунки кредиторської заборгованості — пасивними. Отже, додержано вимогу МСБО, яка стосується того, що всі рахунки активів та пасивів у балансі оцінюються окремо.

У класі 3 передбачено низку рахунків *за обліком внутрішньобанківських операцій*. Так, за рахунками розділу 34 обліковуються господарські матеріали та малоцінні швидкозношувані предмети. За розділом 35 передбачено рахунки для обліку дебіторської заборгованості при розрахунках за податками та обов'язковими платежами (3520, 3521, 3522), розрахунками з працівниками банку (3550, 3551, 3552, 3559).

Рахунки класу 4 призначені для обліку довгострокових вкладів, основних засобів та нематеріальних активів.

Насамперед це вклади в асоційовані компанії (рахунки групи 410) та дочірні компанії (група 420). Саме тому балансові рахунки груп 410, 420 ведуться у розрізі емітентів: банків, фінансових (небанківських) установ, інших компаній.

Оскільки дохід від інвестицій в асоційовані компанії розподіляється за пайовим методом від суми прибутку (пропорційно до частки банку — інвестора в капіталі компанії), рахунки нарахованих доходів у класі 4 не виокремлюються.

За групами 430, 431 відображається вартість придбаних банком прав користування землею, об'єктами промислової та інтелектуальної власності, а також інших майнових прав, що визнаються об'єктом права власності банку і приносять дохід. (Ідеться про нематеріальні активи).

Рахунки розділу 44 «Операційні основні засоби» та 45 «Неопераційні основні засоби» повністю забезпечують вимоги щодо обліку придбання, руху, реалізації та списання основних фондів, які передбачено нормативними актами Національного банку України. Коли операційні основні засоби є банківськими активами, які використовуються для здійснення банківських операцій, то неопераційні являють собою активи, які не використовуються в банківській діяльності. Ті й ті обліковуються за первісною вартістю, тобто за фактичними витратами на їх придбання і доведення до робочого стану. Для нагромадження цих витрат до моменту введення основних засобів в експлуатацію призначено рахунки капітальних вкладень в основні засоби, а саме

група 443 — в операційні основні засоби;

група 453 — в неопераційні основні засоби.

Капітал, що є різницею між загальними сумами активів і зобов'язань банку, обліковується за балансовими рахунками класу 5:

5000	П	Зареєстрований статутний капітал банку
5001	КП	Несплачений зареєстрований статутний капітал банку
5002	КП	Власні акції банку, які придбані в акціонерів

5003	II	Дивіденди, які спрямовані на збільшення статутного капіталу
5010	II	Емісійні різниці
5020	II	Загальні резерви
5021	II	Резервні фонди
5030	АП	Прибутки та збитки минулих років
5040	АП	Прибуток чи збиток минулого року, що очікує на затвердження
5100	АП	Результати переоцінки основних засобів

Рахунки класу 5 можуть кореспондувати з рахунками дебіторської, кредиторської заборгованості та рахунками готівкових коштів у разі сплати дивідендів та одержання внесків від акціонерів, збільшення капіталу банку переоцінюванням активів. У будь-якому іншому разі рахунки класу 5 кореспондують лише між собою. Коли обчислюють суму капіталу банківської установи, дебетове сальдо активних рахунків класу 5 береться з від'ємним значенням, тобто виключається із суми власних коштів.

Рахунки класів 6 і 7 максимально наближені до показників звіту про прибутки (збитки) банку. Усі доходи та витрати поділяються на банківські і небанківські. До банківських належать ті, що безпосередньо пов'язані з банківською діяльністю, визначеною Законом «Про банки і банківську діяльність». Небанківські доходи та витрати охоплюють решту доходів і витрат, які не стосуються основної діяльності банку, але сприяють її здійсненню.

Банківські доходи (витрати) поділяються на такі групи:

- процентні;
- комісійні;
- торговельні;
- інші банківські операційні доходи (витрати).

Рахунки для фіксування позитивного результату - пасивні, а негативного - активні.

Корисною для управління банком є бухгалтерська інформація щодо створення резервів. За МСБО, резерви — це визнання витрат на врахування зниження якості активів банку або підвищення ризиковості його операцій. Відрахування до резервів обліковуються згідно з їх видами за рахунками групи 770. Коли якість активів підвищується, а ризиковість зменшується, то відрахування до резервів коригуються з відображенням скоригованих сум за кредитом рахунків групи 770 «Відрахування до резервів».

Значним за обсягом є клас 9 Плану рахунків «Позабалансові рахунки». За Новим Планом рахунків позабалансовий облік запозичує низку положень міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

На рахунках класу 9 обліковуються:

- вимоги та зобов'язання банку, які можуть виникнути в майбутні періоди та за яких банк піддається ризику;
- документи й цінності;
- рахунки за операціями з приватизації.

Бухгалтерський облік операцій за позабалансовими рахунками ведеться за системою подвійного запису. Характеристика рахунків — актив або пасив — визначається з таких міркувань.

- Позабалансовий рахунок є активним, якщо при переведенні його на баланс дебетується балансовий рахунок.
- Позабалансовий рахунок є пасивним, якщо при переведенні його на баланс кредитується балансовий рахунок.

Для відображення операцій за системою подвійного запису використовуються рахунки груп 990 та 991.

Усі рахунки класу 9 поділяються на три частини.

1. Рахунки розділів 90—95 використовуються для обліку операцій, які тягнуть за собою різні ризики для банку. Це насамперед:

- зобов'язання і вимоги за всіма видами гарантій;
- зобов'язання з кредитування;
- зобов'язання і вимоги за операціями з валютою;
- вимоги та зобов'язання щодо андеррайтингу цінних паперів спотових та строкових фінансових інструментів.

За рахунками розділів 90—95 не обліковуються надані зобов'язання, за якими не існують кредитні або ринкові ризики (скажімо, видані гарантії або акредитиви, за якими є покриття у формі заставних депозитів або блокованих коштів клієнтів).

Такі кошти обліковуються за рахунками «Кошти в розрахунках». За рахунками (активними або пасивними) розділів 90—95 обліковуються безвідкличні операції лише за угодами, які мають юридичну силу. Відкличні зобов'язання не є ризиковими і можуть на розсуд банку обліковуватися в розділі 98 або позасистемно.

Рахунки розділів 96—98 слугують для обліку документів, цінностей та розрахунків за операціями з приватизації. Усі рахунки цих розділів активні.

Рахунки розділу 99 «Контррахунки» використовуються для обліку позабалансових операцій методом подвійного запису. Так, рахунок № 9900 є контррахунком для рахунків розділів 90—95, а рахунок № 9910 — для рахунків розділів 96—98.

Рахунок № 9920 кореспондує з відповідними рахунками при відображенні змісту позабалансових операцій в іноземній валюті. План рахунків містить у собі значний обсяг інформації щодо господарських операцій банку. Проте для створення бази даних (репозитарію) цей обсяг потрібно істотно розширити. Це можна зробити в системі аналітичного обліку.